

KS. WOJCIECH GUZEWICZ*

WSPOMNIENIA BISKUPA EDWARDA SAMSELA Z PIELGRZYMKI DO ZIEMI ŚWIĘTEJ (31 III – 13 IV 1989)

Zagadnienia wstępne

W spuściznie pisarskiej biskupa Edwarda Samsela, odnotowanej i zapisanej w Archiwum Diecezji Elckiej, zachowały się dwa jego wspomnienia. Jedno dotyczy pobytu na Grodzieńszczyźnie od 3 do 8 listopada 1988 r. (zostały one już opracowane i wydane drukiem w „Studiach Elckich” w 2013 r.) i drugie z pielgrzymki do Ziemi Świętej od 31 marca do 13 kwietnia 1989 r. To ostatnie, choć niezwykle ciekawe, nie doczekało się jak dotychczas wydania drukiem. Być może zaważył na tym fakt, iż zostało ono spisane odręcznie, piśmem ledwie rozpoznawalnym, na 16 kartach papieru formatu A 5, częściowo długopisem, a częściowo wiecznym piórem. Poza tym nie każdy badacz byłby w stanie odczytać pismo bpa Samsela, tak bardzo charakterystyczne poprzez stosowaną przez niego wielkość czcionki (niewielki rozmiar) i oryginalną kaligrafię (pismo jest pochylone i z ozdobnikami). Dodatkową trudność mogą stanowić inicjały oraz skróty; nie zawsze zgodne z ogólnie przyjętymi w tym zakresie normami. Oryginał wspomnień znajduje się w teczce poświęconej pielgrzymkom i wizytacjom zagranicznym. W niżej zamieszczonym tekście zachowana została oryginalna pisownia oraz interpunkcja.

Dlaczego warto przybliżyć czytelnikom *Wspomnienia biskupa Edwarda Samsela z pielgrzymki do Ziemi Świętej w 1989 r.*?

Po pierwsze dlatego, że posiadają one wartość świadectwa czasów, o których traktują. Autor przytacza z imienia i nazwiska osoby, daty, miejsca i wydarzenia z czasu trwania pielgrzymki. Nie bez znaczenia jest fakt, iż podróż tę bp Samsel odbył wraz kolegami kursowymi w 25. rocznicę święceń kapłańskich. Co więcej, opisywane sprawy i osoby umiejscawia w kontekście wydarzeń społeczno-politycznych dziejących się zarówno w Polsce, jak i w Palesty-

* Ks. prof. zw. dr hab. Wojciech Guzewicz – kierownik Katedry Administracji na Wydziale Studiów Technicznych i Społecznych w Elku Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

nie w 1989 r. (chodzi tu głównie o obrady Okrągłego Stołu oraz przygotowania do wojny izraelsko-palestyńskiej). Tym samym wspomnienia stają się doskonałym przyczynkiem do ubogacenia kontekstu i samego życia oraz działalności biskupa Edwarda Samsela. Po drugie, wspomnienia mogą stanowić kopalnię wiedzy na temat ważnych dla chrześcijaństwa miejsc związanych z życiem i działalnością Chrystusa i jego apostołów. Przykładowo tak pisze o Pafos: „Tu dotarł Szaweł – Paweł, tu nawrócił Sergiusza – Paulusa, tu przeszkadzał mu Elimas. Tradycja wskazuje miejsce biczowania Apostoła. Zwiedzam odkrycia archeologiczne wokół kościoła prawosławnego św. Salomona, a następnie idę w kierunku portu, z oddali widzę Pafos Odeon, przechodzę przez zabudowę bizantyjską”. Niewątpliwie widzimy tutaj wielki kunszt autora, jego znanstwo nie tylko problematyki biblijnej, ale także geograficznej i archeologicznej. Związane to było m.in. z wykształceniem biskupa (posiadał stopień doktora teologii o specjalizacji – teologia biblijna), ale nie tylko. W 1972 r. wyjechał na roczny pobyt do Szkoły Biblijnej w Jerozolimie. Brał udział m.in. w ośmiu kursach wykładów znakomitych biblistów tamtych czasów¹. Jak podaje ks. Andrzej Pieńkowski w swojej dysertacji doktorskiej, „był to szczególny czas w życiu E. Samsela. Pamiętając o życzliwych ludziach, pragnął odwzajemnić się prezbiterium łomżyńskiemu, organizując w późniejszych latach pielgrzymki do Ziemi Świętej”². Wreszcie należy stwierdzić, iż wspomnienia napisane są językiem żywym i barwnym, co czyni lekturę jeszcze bardziej interesującą. Nie brak w tekście ocen sytuacji, obserwacji, pouczających przykładów – na przykład pod datą 3 kwietnia czytamy m.in.: „Przy Murze Płaczu odbywa się dzisiaj wprowadzenie 13-latków w życie Narodu. Entuzjazm najbliższych młodzieńców, śpiew, taniec, modlitwa rodzinna, opasanie głowy i ręki lewej, wreszcie wręczenie bardzo ozdobnej skrzyni z Torą w pobliskiej synagodze. Tyle w tym życia, historii. Wydarzenie, które przekonuje mnie, że ten Naród nie zginie, ale kiedy odkryje Mesjasza?”. Nie brak w tekście też fragmentów pełnych ciepła i humoru („*Napojeni* napojem z granatów i obdarowani pamiątkami wracamy do domu”) oraz sytuacji czy przeżyć smutnych („Na dworcu lotniczym Bet Guriona Airport przechodzimy dość szczegółową rewizję; biorą nas po czterech, stawiają nam szereg pytań. Wreszcie po godzinnym opóźnieniu, spowodowanym odprawą celną, odlatujemy do domu. Otrzymałem ostatnie, dokładnie ostanie miejsce w samolocie. Byłem w sutannie!”).

¹ Kursy wykładów i prowadzący profesorowie Szkoły Biblijnej, w których uczestniczył E. Samsel w roku akademickim 1972-1973: Wstęp ogólny: Hermeneutyka biblijna: Filozofia interpretacji (M. J. Dubois), Wstęp do S.T.: Poezja biblijna: (R. Tournay), Egzegeza S.T.: (F. Langlamet), Teologia S.T.: Reszta Izraela (F. Dreyfus), Egzegeza N.T.: (M.-E. Boismard), Egzegeza N.T.: List do Efezjan (P. Benoit), Archeologia biblijna: (J. Balensi – J. Prignaud), Topografia historyczna Jerozolimy: (P. Benoit), Seminarium z teologii biblijnej: (E. Dreytus).

² A. Pieńkowski, *Życie i działalność biskupa Edwarda Samsela (1940-2003)*, Olsztyn 2014 [mps], s. 44. Warto dodać, iż praca ta została wydana drukiem w 2014 r.

31 III 1989 (piątek)

W godzinie Apelu Jasnogórskiego o 21.00 odlatujemy (ks. Józef Marceł Dołęga, ks. Stanisław Wysocki i bp Edward Samsel) naszym samolotem do Larnaki³ na Cyprze z jednym 40-minutowym postojem dla zatankowania paliwa w Burgos nad Morzem Czarnym, na południe od Warny, miasta, które przypomina nade wszystko naszego młodego króla Władysława Warneńczyka. W okolicach tutejszych „na złotych piaskach” spędza dziś urlop-wypoczynek niewielu rodaków. Przypominam też sobie abpa Mariana Olesia, rodem z Gajówki pod Miastkowem, aktualnie pronuncjusza apostołskiego w Iraku i Kuwejcie, który w Bułgarii ma swoją stolicę tytularną⁴. O godzinie 2.15 lokalnego czasu lądujemy w Larnace. Lot nadzwyczaj udany. Leci z nami kilkadziesiąt osób z Polski – również do Izraela. Trzej jesteśmy w dobrym samopoczuciu i niezmęczeni.

Mapa Turcji ułatwia nam orientację nad którymi miastami przelatujemy. Z pewnością na stronie zachodniej pozostawiamy miasta Apokalipsy, łącznie z Efezem i Smyrną. Wydaje się, że przelatujemy nad Galacją Górną, a w kierunku Cypru nad dawną Pamfilią i Perge..., nad „wędrówkami” apostołskimi Pawła, Barnaby i Marka, który „powrócił do domu” jak nauczał nas śp. ks. prof. Walerian Szubzda⁵.

Lądujemy w Larnace. Szybko otrzymujemy wizę tranzytową i odbieramy bagaż. Przedstawiciel LOT-u informuje nas o zorganizowanym przejeździe do Limassol i zarezerwowanym tam hotelu „Sylva”. Realizujemy cały też program i o godz. 3.45 odmawiam *Modlitwę na zakończenie dnia*.

01 IV 1989 (sobota)

Krótką noc spędzamy w mieście Limassol na Cyprze w hotelu*** Sylva prowadzonym przez państwo Ewę i Christosa Rotsides (124 Grives Digenis Ave, tel. 051-21660, Limassol – Cyprus). Pani jest Polką z wykształcenia inżynierem. Państwo ujęli nas swoją życzliwością i gościnnnością. Po śniadaniu wyjeżdżamy do Pafos⁶. Droga 76 km prowadzi południowym brzegiem Morza Śródziemnego. Wiosna w pełni. Czas „przepisowy”. Mijamy – –, a następnie Epis[kopi], gdzie stacjonuje wojsko Królewskiej Mości. Polka, angielskiego

³ Larnaka (gr. Λάρνακα, dawn. Kition) – miasto na południowo-wschodnim wybrzeżu Cypru. W jego pobliżu jest ulokowany główny port lotniczy Cypru.

⁴ Abp Marian Oleś (1934-2005) – nuncjusz apostołski w Iraku i Kuwejcie w latach 1987-1991, w Kazachstanie, Uzbekistanie, Kirgistanie i Tadżykistanie w latach 1994-2001, a następnie w Słowenii i Macedonii w latach 2001-2002.

⁵ Kapłan diecezji łomżyńskiej, żył w latach 1908-1978, posiadał tytuł doktora z Pisma Świętego.

⁶ Miasto na południowo-zachodnim wybrzeżu Cypru, ważny ośrodek turystyczny. Czwarte pod względem wielkości miasto kraju. W starożytności istniały tu dwie osady Pafos Palaia i Pafos Nea. Dzisiaj zamieszkałe jest Nowe Pafos.

pochodzenia, pokazuje nam kamień – miejsce urodzenia Afrodyty⁷ i Sanktuarium Apostoła.

Pafos: tu dotarł Szaweł – Paweł, tu nawrócił Sergiusza – Paulusa, tu przeskadzał mu Elimas. Tradycja wskazuje miejsce biczowania Apostoła. Zwiedzam odkrycia archeologiczne wokół kościoła prawosławnego św. Salomona, a następnie idę w kierunku portu, z oddali widzę Pafos Odeon⁸, przechodzę przez zabudowę bizantyjską. Cieszę się, że tu jestem, pomimo, że czasu mamy niewiele. Wracamy do Limassol. Posiłek, a następnie po milej rozmowie z gospodarzami hotelu, jedziemy do pobliskiego kościoła katolickiego, gdzie przyjmujemy Komunię św. Następnie do portu. Stąd odpływamy o godz. 7.30 promem „Prima Marina” do Hajfy. Zanim pozwolono nam wejść na prom przechodzimy szczegółowe badania bagażu i długą rozmowę z racji, że płyniemy tylko w jednym kierunku z Cypru do Hajfy. Ostrożność i bezpieczeństwo jest wielkie. Otrzymujemy kwaterę na piątym piętrze. Widok na oddalającą się Cypr przy zachodzącym słońcu daje najmiłsze wrażenia.

02 IV 1989 (II Niedziela Wielkanocna)

Podziwiam zapowiedź wschodu słońca, z czym tak harmonizuje hymn z Jutrzni na dzisiejszą niedzielę. Do Hajfy⁹ przybijamy o godz. 6.30 czasu izraelskiego. Przy porannym słońcu wita nas Hajfa rozłożona na tarasach. Z oddali widać zabudowę karmelitańską – –. Po śniadaniu i upewnieniu się, że grupa nasza wyjechała z Jerozolimy do Hajfy, dojeżdżamy i my na Karmel – –. Oczekując na naszych mamy dużo czasu na modlitwę, refleksję, rozmowy i spacer.

O godz. 10.10 spotykam grupę naszą (11 osób) i grupę szczecińską księży (19), nadto kilku świeckich. W Karmelu w klasztorze Stella Maris odprawiamy Mszę św. We wprowadzeniu do Mszy św. o Zwiastowaniu, które obchodzi się w Kościele jerozolimskim w niedzielę dzisiejszą, akcentuję również troskę o czystość depozytu wiary ukazując na przykładzie proroka Eliasza. Krótko spotykam się z o. Danielem, karmelitą.

Z Hajfy jedziemy w kierunku Jeziora Genezaret¹⁰. Wzdłuż jego zachodniego brzegu dojeżdżamy do miasta Pana – Kafarnaum¹¹, gdzie trwają prace

⁷ Bogini miłości.

⁸ Teatr zbudowany z dokładnie ociosanych bloków wapiennych.

⁹ Obecnie największe miasto północnego Izraela i stolica administracyjna dystryktu Hajfa. Jest to trzecie największe miasto w kraju pod względem powierzchni (63,7 km²) i ludności (267 800 mieszkańców).

¹⁰ Jezioro ma różne nazwy: Galilejskie, Tyberiadzkie, Genezaret albo – w nawiązaniu do pierwotnej nazwy – Kinneret, od hebrajskiego słowa „kinnor”, czyli „harfa”, bo z lotu ptaka przypomina ten instrument.

¹¹ W czasach Jezusa Kafarnaum było żydowskim miastem, gdzie według tradycji Jezus spotkał swoich pierwszych uczniów (Piotra, Andrzeja, Jakuba, Jana i Mateusza), którzy byli rybakami na Jeziorze Galilejskim. Jezus dokonał tu wielu cudów. Wskrzesił dziecko, uleczył trędowatego i „słowem wypędził złe duchy i wszystkich chorych uzdrowił” (Ewangelia według św.

budowlane przy kościele, którego Franciszkanie Kustodii Ziemi Świętej wznoszą nad domem św. Piotra. Z pewnością są raczej tej budowli – może umocnienie praw własności, Żydzi chętnie przejęliby ten teren – ale będzie ona szpecić archeologiczną „czystość”.

„Nad” brzegiem Jeziora Genezaret francuska zakonnica „dobitnie” czyta fragment nadania Prymatu, a przed – Mensa Domini¹², posiłku przygotowanego przez Zmartwychwstałego. Wewnątrz tej ubogiej świątyni całują skałę – Mensę Domini.

Tabga¹³ – po odremontowaniu prezentuje się imponująco: czysty wapień, doskonale obrobione baptysterium, ołtarz, mozaiki, ikony, paschalny świecznik i krużganki. Mój zachwyty.

Góra błogosławieństw¹⁴. W kilku miejscach na zewnątrz i wewnątrz świątyni sprawowana jest Ofiara Mszy świętej. Miejsce i jego porządek zachęca do szczególnej refleksji. Beati, błogosławieni, szczęśliwi... Przez Beit Szean, Jerycho wracamy do Jerozolimy. Wieczera. Pacierze. Daj Panie spokojny sen.

03 IV 1989 (Uroczystość Zwiastowania Pańskiego)

O godz. 7.10 odmawiamy wspólnie: Angelus¹⁵, Jutrznę wraz z czytaniem fragmentu listu Ojca Świętego Jana Pawła II do Kapłanów z 1979 r., Modlitwę Unii Apostolskiej. Modlitwy.

Śniadanie i wyjście na teren świątynny, meczety i muzeum islamu. Przy Murze Płaczu odbywa się dzisiaj wprowadzenie 13-latków w życie Narodu. Entuzjazm najbliższych młodzieńców, śpiew, taniec, modlitwa rodzinna, opa-

Mateusza 8, 16). Mieszkańcy Kafarnaum nie wierzyli jednak w nauki Jezusa i Jezus potępił ich mówiąc: „A ty, Kafarnaum, czy aż do nieba masz być wzniesione? Aż do otchłani zejdziesz” (Ewangelia według św. Mateusza 11, 23).

¹² Czyli Stół Pański.

¹³ Et-Tabga lub Tabga pochodzi od greckiego słowa HEPTAPEGON, które tłumaczy się: „miejsce siedmiu źródeł”. Nazwa ta wskazuje na obecność obfitych źródeł aktywnych do dnia dzisiejszego. W ciągu wieków miejsce posiadało także inne nazwy. Józef Flawiusz, żydowski historyk, w I wieku po Chr. mówi o „obfitym źródle, które miejscowi nazywają Kafarnaum”. Oznacza to, iż w czasach bliskich wydarzeniom ewangelicznym źródło wzięło swą nazwę od odległego o trzy kilometry miasteczka Kafarnaum. Począwszy jednak od okresu Krzyżowców zaczęto używać takich nazw jak Tabula o Mensa Domini, czyli Stół Pański. Były one nawiązaniem do istniejącej w kościele Prymatu skały, przy której wspomniano posiłek przygotowany przez Zmartwychwstałego Chrystusa dla apostołów. Dzisiejsza nazwa miejsca, „sanktuarium Prymatu św. Piotra”, wynika z przekonania, iż to właśnie na tej skale nad Jeziorem, Jezus Chrystus ukazał się po swym Zmartwychwstaniu, tu zaprosił uczniów na przygotowany przez siebie posiłek z pieczonej ryby i tu trzykrotnie zadał Piotrowi pytanie, czy Go miłuje. Tu też ostatecznie powierzył mu pieczę nad swoim Kościołem.

¹⁴ Góra ta znajduje się nad Doliną Tabga, tuż obok Jeziora Galilejskiego. Ma wysokość ok. 150 m n.p.m. Na jego zboczu archeolodzy odkryli ruiny kaplicy z IV wieku, która wznosiła się ponad grota. O niej to pisała Egeria – Hiszpanka, odbywająca w IV wieku trzyletnią pielgrzymkę po Ziemi Świętej. W swych notatkach pisała: „Blisko na górze znajduje się grota, Jezus zachodząc do niej wygłosił błogosławieństwa”. Stąd nazwa wniesienia: Góra Ośmiu Błogosławieństw.

¹⁵ Modlitwa Anioł Pański.

sanie głowy i ręki lewej, wreszcie wręczenie bardzo ozdobnej skrzyni z Torą w pobliskiej synagodze. Tyle w tym życia, historii. Wydarzenie, które przekonuje mnie, że ten Naród nie zginie, ale kiedy odkryje Mesjasza?

Pielgrzymuję na Kalwarię i do Grobu Pańskiego.

O godz. 14.00 śpiewamy Gorzkie Żale w ogrodzie franciszkanów w Getsemani, a o godz. 14.30 – Msza św. z ucałowaniem na początku Skały Konania. Homilię głosi Ks. Stanisław Skarżyński, proboszcz waniewski. Uczestniczy liczna grupa Polaków. Od znanego mi z lat studiów w Jerozolimie brata otrzymuję dużą gałązkę oliwną.

Nieoczekiwanie spotykam tu biskupa – i pana Stefana, którzy przybyli tu z Kiko Arguello i Carmen Hernández na zakończenie Drogi dwóch grup neokatechumenalnych z Rzymu. Rozmawiam z Kiko, który prosi i mnie o modlitwę.

Pielgrzymuję do Grobu Najświętszej Maryi Panny ortodoksów, miejsca zdrady Judasza, a po starej drodze rzymskiej wspinamy się na Górę Oliwną: Miejsce Wniebowstąpienia, potem kaplica Sióstr Karmelitanek i odwiedzin s. Pauli u benedyktynek franciszkanek.

Spotykam grupy Polaków z Gdyni i Warszawy. Przyjeżdżają również i niekatolicy – jak mi mówiono – dla wydania pieniędzy. Chodzą po pamiątkach, ale bez modlitwy.

O godz. 19.10 mamy wspólny Różaniec i Apel Jasnogórski. Po – spotkanie roku. Czytam list księdza biskupa ordynariusza, przekazuję pozdrowienia i omawiamy szereg szczegółów.

04 IV 1989 (wtorek)

O godz. 7.10 odmawiamy wspólnie Jutrznę i modlitwy poranne.

O godz. 8.00 wyjeżdżamy do Betlejem. Droga prowadzi około Murów Jerozolimy (Bramy Jafskiej), Doliną Gehenny, dalej – około Sanktuarium Świętego Eliasza, Grobu Racheli.

Przy poranku nawiedzamy kościół i grotę na Polu Pasterzy. Kolędy śpiewamy na zewnątrz, ponieważ w odprawianiu jest tu Msza św. Pierwszy raz jestem w kaplicy. Miejsce dobrze i godnie utrzymane. Modlimy się za nasze rodzicielki i karmicielki.

Ojciec rektor oprowadza nas po bazylice Narodzenia, a następnie po kościele św. Katarzyny.

Mszę św. o godz. 10.00 odprawiamy w Grocie św. Hieronima. Słowo Boże głosi ks. dziekan Jan Harasim. We wprowadzeniu do Mszy św. mówię o potrzebie dziękczynienia za dar życia naturalnego i nadprzyrodzonego. Wspominam grzech zniszczenia życia nienarodzonych i grzech alkoholizmu.

Jeszcze małe zakupy i ucałowanie Groty Narodzenia, poświęcenie pamiątek. Na obiad wracamy do Domu Polskiego. Po – jedziemy do Abu-Gosh – nawiedzamy Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Arki Przymierza. Stąd do Emaus oddalonego o 160 stadiów. W Latrun u cystersów spotykamy o. Gabrie-

la od Bolesci. Przyjmuje nas serdecznym uśmiechem i zachęca do śpiewu polskich pieśni.

W Latrun, w ołtarzu głównym ustawiona jest figura Matki Bożej tuląca Dziecię Jezus, które z kolei tuli się do krzyża. Jest to przedstawienie Matki Bożej od Bolesci. Mnichów – cystersów jest aktualnie 20, przed laty był tu Polak, ale z racji zdrowotnych wyjechał do Polski.

Wracamy do Betlejem przejeżdżając przez nową część Jerozolimy, która rozbudowuje się bardzo wydzierając duże połacie ziemi. Kierowca wiezie nas do umówionego magazynu z pamiątkami. Jest tu wszystko. Kupuję pamiątkowe krzyżyki.

Podczas kolacji składamy gratulacje p. Michałowi Zabłockiemu z Gdańska, a rodakowi z Lwowa, który dziś o godz. 13-tej posadził drzewko w Alei Sprawiedliwych w Yad Vashem. Na nasze życzenie p. Michał opowiada nam o swojej działalności w Armii Krajowej, akcjach wojskowych. Otrzymał złoty i srebrny krzyż *Virtuti Militari*. Po gratulacjach rozbrzmiewa nasz hymn narodowy i *Boże coś Polskę*.

Przed 13-tą grupa nasza była w Yad Vashem. Zwiedzaliśmy Aleję Sprawiedliwych, a następnie Muzeum Pamięci Pomordowanych Dzieci Żydowskich, ufundowane w 1987 r. przez rodziców, których syn zginął w Oświęcimiu.

Dzień kończymy częstąką Różańca św. i modlitwą brewiarzową. Mamy krótkie kursowe spotkanie na tarasie domu.

05 IV 1989 (środa)

O godz. 5.30 wychodzimy do Grobu Bożego na Mszę św. Piękny, czysty poranek. Cisza na ulicach. Nawiedzamy Kalwarię. O godz. 6.00 Msza św. – ks. Józef M. Dołęga odprawia przy ołtarzu Matki Bożej Bolesnej, a ja przewodniczę „koncelebrze” przy ołtarzu Ukrzyżowania. We wprowadzeniu przypominam 25-lecie, ludzi, dokonane i zaniedbane prace, dorobek życia i naszą więź. Modlimy się za biskupa Józefa zgodnie z jego życzeniem¹⁶. Dziękczynienie mamy na tle sprawowanej Mszy św. konwentualnej franciszkanów i liturgii koptyjskiej po drugiej stronie wejścia do Grobu Pańskiego. Odprawiający ją wielokrotnie obchodzili Grób i nas, tłoczących się.

Na godz. 9.00 jesteśmy w Betanii. Mszę św. odprawia senior szczeciński – , Słowo Boże głosi ks. prał. z Chojny.

Grupa ma dzisiaj program: Masada, kąpiel w Morzu Martwym, Qumran, Jerycho kananejskie i obecne – wracają na godz. 17.30.

Z Betanii wracam przez Betfage, Eleona¹⁷, Dominus flevit¹⁸, Getsemani¹⁹. Przez Bramę Lwią wchodzi do miasta. Mijam kościół św. Anny, zbudowany

¹⁶ Chodzi tutaj o bpa Józefa Michalika, kolegę kursowego pielgrzymów.

¹⁷ Nazwa bazyliki wzniesionej na szczycie Góry Oliwnej przez św. Helenę.

¹⁸ Łac. *Pan zapłakał* – kaplica katolicka znajdująca się w Jerozolimie na zboczu Góry Oliwnej.

w pobliżu Bramy św. Szczepana. Według tradycji Chrześcijan, znajdował się tutaj dom Joachima i Anny, rodziców Marii (Matki Jezusa). Podziemna kaplica ma być podobno miejscem narodzin Marii. Obok tego pięknego romańskiego kościoła znajdują się zabytkowe ruiny z biblijną sadzawką Betesda. Dalej znajdująca się w obrębie klasztoru franciszkańskiego kaplica Biczowania, kaplica Skazania na Śmierć, Lithostrotos²⁰, a następnie kościół Ecce Homo²¹ – wszystko to idealne utrzymane. Mijam bardzo liczne grupy pielgrzymów.

W domu trochę odpoczywam, piszę listy i układam treści telegramów do Ojca Świętego Jana Pawła II, biskupa ordynariusza Juliusza Paetza, biskupa gorzowskiego Józefa Michalika. Po kolacji – nasze kursowe spotkanie. Czytamy drugi list biskupa gorzowskiego do kapłanów. Odwiedzają nas siostry z Góry Oliwnej. Składam wizytę ks. prob. Czyżewskiemu z Puław, który opowiada mi o zamiarze utworzenia Centrum Ks. Adama Czartoryskiego i o sympozjum na temat rodziny Czartoryskich w październiku 1989 r.

W Warszawie zakończył prace Okrągły Stół.

06 IV 1989 (czwartek)

Do Ojca Świętego, biskupa ordynariusza i biskupa gorzowskiego wysłałam telegramy. Do naszych księży profesorów (Bolesława Waldmana, Stanisława Wierzbickiego) i kolegów (ks. M. Kuleszy, ks. B. Ferenc) – listy z podpisami wszystkich.

O godz. 7.10 – recytacja Jutrzni. Następnie śniadanie, po którym pożegnanie z grupą świeckich, lekarzy uczestników sympozjum psychiatrycznego i ruszam do Wieczernika. Nawiedzenie Wieczernika, śpiew „O Stworzycielu Duchu przyjdź”, po czym Msza św. Słowo Boże głosi ks. Stefan Pupek. Po Credo w ciszy odnawiamy nasze śluby kapłańskie. W Modlitwie Wiernych jest prośba za naszych seminarzystów, biskupów i kapłanów, którzy odeszli. Robimy wspólne zdjęcie. Obsługuje nas franciszkanin spod Opola – brat Tadeusz.

Następnie nawiedzamy kościół Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny. Oglądam nowe mozaiki i zodiaki. Mój koziorożec wypada między Apostołów Pawła i Andrzeja – -. Idziemy do kościoła Gallicantus²². Tu modlitwa za wię-

¹⁹ Ogrójec.

²⁰ Miejsce sądu Jezusa. Samo słowo lithostrotos oznaczało posadzkę, bruk, jednak św. Jan w 19, 13 używa tego słowa jako nazwę własną. Ewangelista Jan podaje dodatkowe wyjaśnienie, że po hebrajsku nazywa to miejsce garbata, czyli miejsce podniesione, podwyższenie. Zwykle przed pretorium znajdowało się podwyższone miejsce, na którym ustawiony był fotel sędziowski, natomiast zgromadzeni obserwatorzy znajdowali się na placu przed pretorium.

²¹ Kościół został tak nazwany, ponieważ istnieje przekonanie, że Piłat zaczął swoje przemówienie do tłumów podczas procesu Jezusa od słów „Oto Człowiek” (Ecce Homo) właśnie w tym miejscu.

²² Kościół, którego bryła wznosi się nad Doliną Cedronu, został wzniesiony w 1931 roku w miejscu, gdzie niegdyś znajdował się pałac arcykapłana Kajfasza. To właśnie tutaj został przyprowadzony Jezus, aby zostać osądzonym przez Sanhedryn. Na dziedzińcu tegoż pałacu święty Piotr zaparł się trzy razy Pana, a później przypomniał sobie słowa Chrystusa i zapałkał.

zionych i prześladowanych. Powrót do cenotafum: symbolicznego grobu króla Dawida, a właściwie do miejsca upamiętniającego Obmycie Nóg. Wracamy wzdłuż murów mijając cmentarze: Armeńczyków, franciszkanów.

O godz. 16.00 uczestniczymy w procesji franciszkańskiej zatrzymując się przy poszczególnych kaplicach upamiętniających wydarzenia z Męki Pańskiej. Jestem na Kalwarii.

W drodze powrotnej do domu odwiedzam Siostry Elżbietanki w Starym Domu Polskim. Przemiała atmosfera. Przełożoną jest tu s. Stanisława. W ciągu naszej wizyty odwiedzają dom klerycy, księża, świeccy. Ruch. Spotkanie kończymy w kaplicy modlitwą i błogosławieństwem.

Wieczorem po pacierzach spotkanie międzydiecezjalne: Łomża, Szczecin, Lublin. Kończymy Apelem Jasnogórskim.

07 IV 1989 (piątek)

O godz. 6.30 – Msza św. w Grobie Pańskim. Przewodniczę koncelebrze i głoszę krótką homilię. Missa de Angelis²³ z udziałem konwentu franciszkanów i sporej grupy dzieci. Księża zgorszeni są modlitwą głośną i śpiewem Koptów w czasie naszej celebry. Brzmi mocno: *Boże coś Polskę* na zakończenie.

Po śniadaniu idziemy przez Bramę Nową na zwiedzanie Bazyliki Grobu Pańskiego, Lithostrotos, odremontowanego Centrum Sióstr Syjońskich, – –, Bazyliki św. Szczepana. Tu spotykam o. F. Langlameta OP, który mnie rozpoznaje. – – Pokazuje nam grób z ósmego wieku przed Chrystusem.

O godz. 15.15 uczestniczę w Drodze Krzyżowej franciszkanów. Zapraszają mnie do współprzewodniczenia, a następnie na zakończenie do udzielenia błogosławieństwa. Orowadzam księży wokół kościoła Zbawiciela.

O godz. 18.30 jesteśmy u patriarchy Michała Sabattisa. Prosi o modlitwę o pokój i sprawiedliwość.

Po wieczery spotkanie z lekarzami – psychiatrami, którzy uczestniczyli w Kongresie Psychiatrycznym w Jerozolimie. Z Polski było 7 osób. Rozwinęła się długa dyskusja nt. uzależnienia alkoholowego.

08 IV 1989 (sobota)

Z domu wyjeżdżamy o godz. 6.30 via Góra Oliwna, Wadi Hilt z widokiem na Monaster św. Jana Koziby, Jerycho, Beit Szean, Afule, na Tabor. Śpiewamy Godzinki i czytamy list – – o kulcie Matki Bożej w Ziemi Świętej.

Tabor: Czytamy Słowo Boże, homilię głosi ks. Wacław Polowczyk, Modlitwa wiernych, Ojciec nasz. Spotykamy tu polskiego franciszkanina. Improperia²⁴ ks. Józefa Obuchowskiego, nawet jeśli zasłużone, zmęczyły nas wszystkich bardzo.

²³ Msza aniołów, najczęściej używana w liturgii papieskiej na Watykanie.

²⁴ Improperia (łac. skargi, wyrzuty, narzekania) – antyfony śpiewane podczas liturgii Wielkiego Piątku w części kościołów chrześcijańskich m.in. w katolickim.

Jedziemy nad Jezioro Galilejskie koło Tyberiady: kąpiel lub namoczenie nóg, posiłek. Wracamy do Nazaretu: Msza św. przy Grocie Zwiastowania. Homilię głosi ks. Król. Modłę się za siostry zakonne. Całujemy miejsce Zwiastowania. Grupa nawiedza kościół wyższy, krużganki – –, kościół św. Józefa. Z ks. Janem Harasimem jedziemy do Sanktuarium Jezusa Młodzieńca – bazyliki salezjańskiej. Jesteśmy gośćmi ks. Jarosława, salezjanina z Augustowa (Rajgrodzka 99), który oprowadza nas po bazylice, szkole i konwencie.

Z grupą jedziemy teraz przez Afulę do Cezarei Nadmorskiej, gdzie koło rzymskiego akweduktu „moczymy nogi” w Morzu Śródziemnym. Powrót do domu na godz. 19.15.

09 IV 1989 (III Niedziela Wielkanocna)

Msza św. o godz. 7.00 – koncelebra, której przewodniczę i głoszę Słowo Boże nt. duchowości chrześcijańskiej w oparciu o wiarę w Chrystusowe i nasze zmartwychwstanie. Mówię 25 minut!

O godz. 11.15 idę z kilkoma kolegami na chrześcijański Syjon. Po drodze nawiedzamy Prokatedrę Patriarchy Łacińskiego, Ormiański Patriarchat św. Jakuba i dochodzimy do cmentarza katolickiego, gdzie mieści się kwatery polska z wieloma grobami Polaków: żołnierzy i cywilów, wśród nich groby śp. ks. Pietruszki, ks. Jabłonowskiego, rektora Misji Polskiej w Palestynie i pallotylniapielgrzyma, który tu został pogrzebany w lutym 1986 r. Angelus za wszystkich zmarłych w Ziemi Świętej.

O godz. 16.00 wraz z ks. Dołęgą i ks. Wysockim idziemy do kościoła św. Szczepana – –, a później na Górę Oliwną. Marcel²⁵ nawiedza miejsce Wniebowstąpienia – prowadzę, aby wskazać kolegom drogę procesji palmowej od Betfage, Eleona i wreszcie umówieni zachodzimy do benedyktynek, gdzie mieszka s. Paula. Nawiedzamy kościół, świeżo odnowiony z zawieszonymi pięknymi ikonami m.in. Rubłowa²⁶. Trójca i inne, dużo mniejsze przy tabernakulum.

Spotkanie z s. Paulą, a potem z ksienią klasztoru. Wspomnienia, opowiadania o Łomży, Żydach, aktualnościach. „Napojeni” napojem z granatów i obdarowani pamiątkami wracamy do domu.

U sióstr na Górze Oliwnej spotkanie z elżbietankami: s. Kryspiną, s. Imeldą, s. Rafałą, s. Konradą i z o. Gerwazym, franciszkaninem. Spotykam dziewczętą z sierocińca. Wypominam im dobre warunki sierocińca. Opowiadają siostry o nieludzkim zachowaniu się Żydów względem Arabów. Siostry odprowadzają nas do Muzeum Rockefeller²⁷.

²⁵ Tak zwracał się biskup do ks. Dołęgi.

²⁶ Ur. ok. 1360, zm. prawdopodobnie 1430 – rosyjski mnich, święty prawosławny, pisarz, twórca ikon. Jest uważany za najwybitniejszego przedstawiciela moskiewskiej szkoły pisania ikon.

²⁷ Muzeum archeologiczne położone we Wschodniej Jerozolimie. Mieści jeden z najbogatszych zbiorów archeologicznych w Jerozolimie.

10 IV 1989 (poniedziałek)

O godz. 5.00 Msza św. w kaplicy sióstr – nowego domu. O godz. 5.30 śniadanie, a o godz. 6.00 wyjazd mikrobusem (19 osób) drogą nad Morze Martwe i wzdłuż Doliny Akaba do Ejlatu²⁸. Podróż trwa 4 godziny z jednym, krótkim postojem. Pustynia! Czas dzielimy na modlitwę, informacje ks. rektora Obuchowskiego, prelekcję ks. prof. Dołęgi i ks. Czyżewskiego z Puław. W Ejlat zwiedzamy akwarium, w specjalnie zbudowanej wieży oglądamy życie ryb Morza Czerwonego. Widoki do niewyobrażenia. W drodze powrotnej modlimy się w autobusie: śpiewy maryjne, Różaniec, wykład ks. prof. Harasima, a potem śpiewy – wspomnienia i dobry humor. Do domu wracamy na godz. 18.00. Modlitwy o godz. 19.10. Potem nasze spotkanie w gronie koleżeńskim. Zmęczenie. Zaliczyliśmy dziś dwie kąpiele: w Zatoce Morza Czerwonego i w Morzu Martwym.

11 IV 1989 (wtorek)

Z domu wyjeżdżamy o godz. 8.30. Spóźnił się autokar o pół godziny, bowiem w mieście jest sytuacja napięta, dużo patrolów żołnierskich. Wczoraj w wielu miejscach rozpędzano ludzi gazem.

Jedziemy zwiedzić makiety II świątyni Heroda Wielkiego, a następnie do Ain Karem. W kościele Nawiedzenia – koncelebra, homilię głosi ks. Adam Grodzki, na organach gra ks. Józef Obuchowski. Mocny „Magnificat” i jeszcze mocniejsze „Boże coś Polskę”.

W Grocie Nawiedzenia św. Jana Chrzciciela modlimy się za Janów i solenizantów.

W drodze powrotnej zwiedzamy Źródło Dziewicy (tu pada kamień w nasz autokar) i Manasesa.

Po obiedzie jestem zaproszony przez siostry elżbietanki na „kawę”. Miłe wspomnienia o biskupie Łukomskim i jego siostrze Halinie, która zmarła u elżbietanek w Poznaniu.

Z kolegami wybieram się na ul. Jaffa, a potem do kościoła patriarchy, miejsca ścięcia św. Jana Chrzciciela i na Kalwarię – modlimy się. Potem nawiedzamy Grób Boży i kaplicę Koptów i Melchitów. Po modlitwach – spotkanie kursowe i przy „Carmen” – życzenia solenizantom.

12 IV 1989 (środa)

O godz. 6.00 celebруем Mszę św. w Bożym Grobie. Przewodniczy ks. Edward Zambrzycki. Po niej spotykam siostrę z Merano, vicesuperiorkę. Umawiam jutrzejsze spotkanie.

Po śniadaniu oprowadzam po: kościele Ecce Homo, kościele I Stacji, kościele ubiczowania, Betesdzie i kościele św. Anny, prawosławnej cerkwi św.

²⁸ Jest najdalej położonym na południe miastem Izraela – leży w południowej części pustyni Negew, na południe od kibucu Eliot. Jednocześnie jest jedynym izraelskim portem morskim nad Zatoką Akaba (Morze Czerwone).

Szczepana, Grobie NMP, Grocie Zdrady, kościele Dominus flevit, Getsemani, Eleona i stąd schodzimy do sióstr elżbietanek na Górze Oliwnej. Debatujemy nad wystrojem domowej kaplicy.

Po obiedzie jedziemy do Emaus. Tu franciszkanie uskarżają się na rozwój islamu we Włoszech. Nie zastaliśmy o. Augustyna Szymańskiego, który wyjechał do Jerozolimy.

Zaczynamy pakowanie bagaży. Kolacja i podziękowania – ks. Józefowi Obuchowskiemu, rektorowi Misji Polskiej w Jerozolimie oraz siostrą elżbietankom. Po niesporach spotkanie międzydiecezjalne, gdzie każdy z uczestników mówi o swojej pracy, dorobku, drodze do kapłaństwa. Każdy opowiada wrażenia z pobytu w Ziemi Świętej. Są miłe słowa podziękowań i pielgrzymie słowo przeproszenia. Odwiedza mnie siostra przełożona z prezentem na 25-lecie.

13 IV 1989 (czwartek)

O godz. 5.30 jestem w San Salvatore²⁹. O godz. 6.00 celebruję Mszę św. w Instytucie Sióstr Miłosierdzia przed ołtarzem św. Magdaleny w Bazylice Grobu Bożego. Koledzy celebrują o 6.00 w III Stacji Męki Pańskiej. Po Mszy św. odprawiamy Drogę Krzyżową. Każdy z nas niesie „Krzyż Polski”. Jeszcze uczestniczymy we Mszy św. na Kalwarii. Pożegnanie Kalwarii, Grobu Pańskiego, bazyliki.

Śniadanie. Wpisy do księgi. Pożegnanie z ks.rektorem. Odjeżdżamy o godz. 11.00 sprzed Nowego Domu Polskiego. Na dworcu lotniczym Bet Guriona Airport przechodzimy dość szczegółową rewizję; biorą nas po czterech, stawiają nam szereg pytań. Wreszcie po godzinnym opóźnieniu, spowodowanym odprawą celną, odlatujemy do domu. Otrzymałem ostatnie, dokładnie ostatnie miejsce w samolocie. Byłem w sutannie. Czas lotu spędziłem na rozmowie z ks. J. Czyżewskim, prob. w Puławach. Podejmujemy temat naszych ruchów religijnych w Polsce, szczególnie neokatechumenatu. Po 3 godzinach i 20 minutach lotu lądujemy na Okęciu w Warszawie trzecim powrotem naszych linii lotniczych: Warszawa – Tel Aviv – Warszawa. Deo gratias!³⁰

²⁹ Klasztor franciszkanów, wchodzący w skład Kustodii Ziemi Świętej, na terenie łacińskiego patriarchatu Jerozolimy, w Dzielnicy Chrześcijańskiej Starego Miasta w Jerozolimie. Częścią kompleksu jest jerozolimski kościół parafialny pw. Najświętszego Zbawiciela.

³⁰ Bogu niech będą dzięki!

**BISHOP EDWARD SAMSEL'S MEMORIES
OF PILGRIMAGE TO THE HOLY LAND
(31 MARCH – 13 APRIL 1989)**

Summary

Memories of Bishop Edward Samsel from a pilgrimage to the Holy Land were created in the period from 31 March to 13 April 1989. Travel the exchange rate was held with colleagues at the 25th anniversary of priestly ordination. His pilgrimage, as well as stay and work in Palestine described on pages 16 size paper A 5 handwriting. The original is in the Archives of the Diocese of Elk, in a file devoted to pilgrimages.

Key words: Bishop Edward Samsel, memories, pilgrimage to the Holy Land.